

A csáva szó jelentéséhez és eredetéhez

A sertés Magyarországon c. könyvemben már foglalkoztam a *csáva* és a *csávázás* szóval, mint a legeltető sertéstenyésztés esetében is fellelhető takarmányozási eljárással (SZABADFALVI 1991. 148–149). Néhány adatot soroltam fel arról, hogy a korpával és főtt burgonyával dúsított sertésmosléket országunk egyes tájain *csávának*, ritkábban *csávásnak* nevezték. Előfordultak továbbá a *csávás*, *csávásdézsa*, *csáváshordó*, *csávássajtár* 'moslékos edények', illetőleg az Ormánságban *csávásrúd* 'csávásdézsat hordó rúd' kifejezések, s igei alakként, már modern jelentéssel *csáváz* is. A *csáva* és *csáváz* szavaknak azonban sok, más jelentése is van, ezért szeretném megvizsgálni ezeket, kapcsolatukat, időrendjüket és elterjedésterületüket, amelyek – úgy hiszem – az alapszó eredetének megfejtését is elősegítik. Már előljáróban megemlítem, hogy nem vizsgálom a földrajzi névként előforduló *Csáva*, *Csávoly* elnevezéseket, amelyek már a 13. század első harmadában megjelentek, s amelyeket KISS LAJOS (1988. 310–311) a vizsgált szavunkkal is kapcsolatba hozható 'savanyú lé' jelentésre vezeti vissza.

Az alapszó irodalmivá válójában sohasem vált, legfeljebb a *csávában van*, *csávában maradt* formában vált az irodalmi- és a köznyelvben ismertté. Az elmúlt századokban és részben napjainkban is megmaradt a szücsmesterség, illetőleg sertéstakarmányozási, majd később a modernülő mezőgazdaság szakszavának. Úgy tűnik, hogy jelentése a huszadik században is továbbalakult, a régi jelentései tovább halványultak és újabbak tolultak előre. SZINYEI József tájszótára (1893–1896. I. 277–279) a 19. század utolsó évtizedében még így rögzítette:

Csáva: 1. 'moslék' (Fajsz, Csongrád, Tiszadob); 2. 'mosléktartó edény' (Fehér m.)

A *csávás*: 1. 'moslékos'; *csávás sajtár* (Gelse és vidéke), *csávás hordó* (Heves m., 1840) a 'csávátartó edény'; 2. 'moslékos dézsa' (Dunántúl, Göcsej, Ormánság, Hódmezővásárhely, 'moslékos vályú'; 3. 'moslékos disznó elesége' (Rába-mellék)

A *magyar értelmező szótár* már csak a hatodik helyre sorolta a 'moslék' jelentést és előtérbe helyezett két bőrfeldolgozásra utaló és három ipari vonatkozású elnevezést:

1. 'bőr kikészítéséhez szolgáló lé'; 2. (vegy) 'amiben a festendő textileket áztatják'; 3. (mezőgazd.) 'arzenes lé, vetőmag kórokozóinak elpusztítására'; 4. (fém.) 'fémtárgyak felületének oxidoktól való megtisztítása'; 5. (bőripar) 'gödör, hordó, melyben a csáva van'; 6. (táj.) 'moslék'. Itt a következő két példát említi: „Fridrik szakács perbe szállván dajkájával, leöntötte nyakát egy zsajtár csávával” (Csok.). „Dulakodás közben felrúgták a moslékosdézsat, a sok *csáva* ... szétfolyt” (Jók.); 7. (átv.) 'kellemetlen, kínos helyzet'

A *Magyar Néprajzi Lexikon* már csak a 'vetőmagcsávázás' jelentését ismeri, s az idekapcsolódó két eszközt, a *csávázókosár* és a *csávázóteknő* képét közli. A szócikk végén közölt irodalom is csak erre a jelentésre vonatkozik (MNL. I. 475). A szótárirodalom jelentős része viszont elsősorban a bőrkikészítésnél használt *csávát* említi, mint 'sós- vagy timsós-korpás levet', amelybe a bőrt tartósan beáztatták. Így tartják számon pl. az *Oklevélszótár* (115), az *Erdélyi szótörténeti szótár* (SZABÓ T. A. II. 1978. 45), a *Szamosháti szótár* (CSÜRY 1935. 136) és a *Szegedi szótár* is (BÁLINT 1957. I.), illetőleg a régi nagy lexikonjaink is.

Az *Új magyar tájszótár* (UMTsz. I. 1979. 770) a *csáva* szónak már csak négy jelentését tartja számon. Ezek felsorolásánál megemlítem az előfordulás területeit és számadatait. Ebből lényeges következtetéseket vonhatunk le:

1. 'A birka bőrének házi kikészítéséhez használt korpából sóval, ill. timsóval készített lé' jelentéshez csupán a Kiskunságból és a dunántúli Gajcsánából említ összesen két előfordulást. Ezt a jelentést, mint látni fogjuk, megerősítik ugyan a történeti adatok, de előfordulása mégis csak egy mesterség szókincséhez tartozik, s az irodalmi- és a köznyelv széles körben nem használta. A bőrfeldolgozásnál használt *csáva* eredetét és funkcióját GÁBORJÁN Alice az ukránból vezeti le. Eredeti jelentése 'leforrázott' lehetett, semmiképpen nem 'hamulug'-ot, mert ezt a szörte-lenítő folyadékot a szücsök nem használták. Ez utóbbi jelentés csak később alakulhatott ki. Pápai Páriz Ferenc szótára 'párlug'-nak említette, s a *pár* 'korpából savanyított kovászt' jelent (GÁBORJÁN, 1962).

2. 'A vetőbúza áztatásához használt arzos oldat'-ot, az értelmező szótár egyetlenként, csupán Fényeslitkéről (Szabolcs m.) említi. Most jelent meg BALASSA Iván tanulmánya a gabonavetőmag kiválasztásáról és előkészítéséről, ebben a vetőmag*csávázás*ról a következőket írta: „Ez az első eset, amikor a magyar földművelésben vegyszert kezdtek használni. Az eljárás viszonylag fiatal korát az is mutatja, hogy sok elnevezésével találkozunk, melyek közül legáltalánosabb az a kettő, melyet a tímárok szókincséből vettek át és ez ragadt meg a mezőgazdasági szaknyelvben napjainkig.” Az első idevonatkozó adatot PETHE Ferenc 1805-ben megjelent munkájából említi: „... jobb a *mag-tsávázás* helyett a földet, a mely a magot körül teríti, *betsávázni*.” Meg kell említeni, hogy BALASSA meszes lével való vetőmag-fertőtlenítésre adatot 1789-ből is említi, a kezelést jobbra az uradalmakban ismerték. Az eljárást hazánkban német telepesek használták először, illetőleg a nagygazdaságok német és angol szakmunkákból vehették át (BALASSA 1998. 51–53).

3. 'Moslék' jelentéssel a következő helységekről (ill. megyéből) említi adatokat: Katádfa, Kiskunság, Kiskunhalas, Csongrád m., Gyula, Monostorpályi, Kiskunhalas és Alpár; továbbá a *csáva* Szenden, *csávában* Gyulán és *csávo* Lovászpatonán 'mosléktartó edény', ugyanakkor a *csáva* Nagykanizsán 'sajtár' jelentéssel is rendelkezik. Ezzel a jelentéssel – tehát – több mint egy tucat esetben közli a szótár!

4. 'Különféle szennyes folyadék, szennyes ruhák áztató vize' jelentés is előfordul Lovászpatonán, 'trágyalé' Nagyszalontán, 'sár, sáros, nedves lucskos' jelentéssel pedig a szabolcsi Fényeslitkén és Kéken.

A *csávás* szónak pedig csak 'mosléktartó edény, pl. dézsa, sajtár, hordó' a jelentése a szótárban; összesen húsz helységből közel harminc adatot sorol elő. De van külön *csávásdezsa*, *csáváshordó* és *csávásajtár* is egy-két településről. Megállapíthatjuk továbbá, hogy az új tájszótár a *csáva* és származékai 'moslék, moslékosedény' jelentésű adatot legalább ötvenet sorol elő. Ezek egy része azonban nehezen hozzáférhető forrásokból származnak, ezért az alábbiakban a néprajzi és nyelvészeti irodalomból csupán a legfontosabb adatokra hivatkozom.

A *Magyar Nyelvőr* múlt századi köteteiben közölt tájszó-gyűjteményekben igen sok, 'moslék, moslékosedény' jelentéssel közölt adatot találhatunk. A legtöbb a Dunántúlról származik: Az Ormánságban a *csávás* 'moslékos edény' (Nyr. I, 1872.

424); a Dunántúlon a *csávás* 'moslékos dézsa' (Nyr. V, 1876. 128); Tolna megyében a *csáva* 'vályú a disznók számára' (Nyr. VI, 1877. 274); Fajszon a *csáva* 'moslék' (Nyr. VII, 1878. 428); Gelsén és vidékén (Zala m.) a *csávás sajtár* 'moslékos sajtár' (Nyr. XV, 1886. 573). A Rába mellékén a *csávás* 'moslék, disznó eleség' (Nyr. XVII, 1888. 523). Egyetlen adatot találtam a Duna–Tisza-közéről: a *csáva* 'moslék' jelentésű Kiskunhalason (Nyr. XXXIII, 1894. 47). Országunk keleti feléből csupán három adatot közölt múlt századi köteteiben a tájszótár: Csongrádon a *csáva* 'örölt árpa vízzel keverve' (! – Nyr. IX., 1880. 89); Tiszadobon a *csáva* 'moslék a csávás hordóban, ha vályúba öntik, akkor már *ivós*' (Nyr. XX., 1894. 192); Szatmárban a *csávás* 'moslékos dézsa' (Nyr. XIX, 1890. 380). Már az eddigi adatokból is megállapítható, hogy a szó ilyen jelentéssel elég gyakori.

Herman Ottó 1914-ben, pásztorszótárában, a sertésenyésztés szókincsénél – elsősorban a *Nyelvőr* adataira hivatkozással – a következőket említette: „*Csáva* – Tiszadob, Nyr. 20:102.; Fajsz és Csongrád m., Mtsz. – 'moslék' (míg a *csávás hordóban* van; ha a vályúba öntik *ivós*). – *Csávás* – 1. Rábamellék, Dunántúl, Nyr. 17:523. 'moslék, disznóeleség'. 2. Dunántúl, Göcsej, Ormányság, Hódmezővásárhely, Szatmár m. Mtsz.; Felsőnyék, Tolna m., Nyr. 6:247. 'moslékosvályú'. Vö *csáva, csáváshordó*. Mondás: Bekerült a csávába – 'piszkos bajba'. – *Csáváshordó* – Heves m. 'moslékoshordó'.” A pásztorszótár a bőrfeldolgozásra vonatkozó jelentését nem említette (HERMAN 1914. 543). TÁLASI István kiskunsági monográfiájában (1936. 182.) is megtaláljuk: „A disznó kétszer kap ... *csávát* vagy répát adnak neki, s ha idő engedi megengedi, a falka legel.” A *csáva* krumpliból és korpából vízzel készített moslék. NAGY CZIROK László (1959. 357) ugyancsak a Kiskunságról írott munkájának végén, a szótárban így említi: „*Csáva*: krumplival vagy korpával föleresztett, híg, főtt sertéseledel.” BORZSÁK Endre egy gyűjtésében (EA. 140. 34) olvashatjuk: „Savóturu. A sajt lecsurgott savójához vastagítani hozzáöntöttek a *salaptej* tetejét (ami a dézsában maradt, mikor a leszínelt tejet bográcsba öntötték melegítésre). A szürkés-homokos legalja a *csávásba* jött a disznónak. A homok és a *peszmet* a beoltott tejet összedarálta volna.”

Említettem már, hogy BÁLINT Sándor szegedi szótárában nem említi a 'moslék' jelentéssel. Ez valószínűleg tévedés, vagy pontatlanság, hiszen a szótár megjelenése után kiegészítések jelentek meg a *Magyar Nyelvőr*-ben (1959: 335); itt közölték: „*Kusztli* (-t, -k, -ja) 'elrekesztett zug a kamrában, színben v. a nyári konyhában'. *Csávást*, miegymást tartanak benne. Már is csinyájjátok össze a kusztliba a főtt krumplit, asztán öncsétök a *csávásba* 'moslékos vödörbe' (Szentmihálytelek).”

Az adatok nagyobbik része a Dunántúlról, annak is inkább a déli feléről származik: BERZE NAGY János baranyai tájszótára szerint Pécsarányoson a *csávás* 'moslékosedény'. A kifejezés ismertségére utal az, hogy az a helyi népszokásokba is bekerült: „Ha bármit jó áron akarunk eladni, otthon a *csávásból* háromszor kő rávetni a vizet” (BERZE NAGY 1940. III. 9., 194). Az Ormányságból KISS Géza (1937. 263) is megemlíti: „*Csávás*: krumplis, moslékos sajtár.” *Ormánysági szótár*-ában (KISS 1952. 75–76) így örököltette meg: „*Csávás* (-t, -ssa) fn. 'krumplis, moslékos, abronccsal ellátott, kétfülű erős sajtár'. Ebben török le a disznók számára főzött burgonyát.” Rajzon közölte a kétfülű, dézsa formájú edényt, s a tartozékát, a *csávásrúdat* is. A hetési faház *pitvar*ában az ajtó mellett az egyik sarokban állnak a

tűzhely szerszámai és egy sajtár, a másokban pedig a *csávás*, a moslékgyűjtő (BELLOSITS Ethn. VIII. 1897. 96). Ugyanezt örökölte meg GÖNCZI Ferenc is *Göcsej* c. monográfiájában a konyha leírásánál (1914, 444): „A konyhában tartják néhol a vízessajtárt (egy padon,) az ajtó mellett, ugyancsak itt, a *csávás*-, vagy *moslékossajtárt*. Ugyancsak GÖNCZINél a somogyi népszokások között is megtaláljuk: „A keresztelőről való visszajövetkor is felváltva hozták a keresztanyák a gyermeket. A házhoz érve, mielőtt a szobába vinnék, a konyhában lévő *csávás sajtárban* megmosdatják, hogy meg ne igézhessek (Surd).” Ez után még más kultikus cselekedeteket is végeznek, mielőtt beviszik a gyermeket a szobába (GÖNCZI 1938). A Somogy megyei Szent-Balázsról 1907-ben közölt tájzavai között is említik: *Csávás* 'moslékos dézsa' (Nyr. XXXI, 143.). A Bakonyalján a *csávonak* két jelentése van: 'moslékos sajtár', ill. 'szennyos ruhák áztató vize' (HORVÁTH 1906. 54).

A *csáva* legteljesebb használatára leírásunk Hajdúböszörményből BENCSIK Jánostól származik: „Amikor a csürhéről haza ment a jószág csak *csávát* (erjesztett itatós) vagy egy kevés moslékot kapott, mert egész nap legelt. Amelyik háznál több sertés volt, ott télen-nyáron *csávát* készítettek számukra. A *csávásdézsa* ötven literes egyik végén zárt hordó volt. Télen pitarban vagy nagyobb ólban az ajtó mögött, az *enyhelyben*, nyáron inkább a kút mellett állt. Itt erjesztették *csávanak*. Kevés korpát tettek a hordóba, sok vízzel vegyítették el. Fenekére, ha volt, olajpogácsát is tettek, mert a vízben elázott olajpogácsához kevés korpá kellett. Naponta teletöltötték a hordót vízzel. Évente csupán egyszer mosták ki. Télen moslékkal vegyítették a *csávát* is. Ilyenkor felmelegítették a jószágnak a *csávát* is, a moslékot is. A ház körül nevelt sertéseknek *moslékot* is adtak. A moslékba krumplit, sült cukorrépát adtak, melyhez korpát, kukorica darát is keverték. ... A *csávan* tartott sertéseket úgy sózták, hogy amikor kimerítették a hordóból a *csávát*, akkor dobtak a vederbe egy kevés sót.” Hátrább így említette ismét: „Reggel, legeltetés előtt a disznók nem kaptak takarmányt. Korán felkelt a farka, s máris indultak velük a legelőre, a szántóföldre legeltetni. Mire a nap feljött a disznók már jóllaktak. Legeltetés után vékony korpás moslékot vagy *csávát* kaptak, mégis meghíztak. Amikor a tarló szabadult, learatták és behordták a kalászosokat, a nyáját a tarlón, az elhullott magon járatták. Ebben az időszakban nem kellett a disznóknak este más, csupán egy kis *savanyú lé*, egy kis *csáva*” (BENCSIK 1971. 202–204). – Meg kell említenem egy, az előbbiektől eltérő jelentésű adatot is: A *Nyelvörben* (XXIII, 1894. 238) palóc tájzóként a kukoricafosztás kapcsán említették: „*csáva*: Na gyerekek, siesetek megfosztani eszt a pát csöt, osztán rá ágyazunk a' *csávára*.”

A 'moslék' és 'moslékosedény' jelentésű *csávás* és *csávás sajtár* kifejezések elsősorban Nyugat- és Dél-Dunántúlon olyannyira ismert fogalmak voltak, hogy a regösénekek jókívánásaiba is bekerültek. Itt csak SEBESTYÉN Gyula (1902. 182) a Zala megyei Milejből és Nova vidékéről; GÖNCZI Ferenc (1914. 328) Göcsejből és KALLÓS Zsigmond (1935. 279) a Vasvár melletti Hegyhátszentpéterről századunk elején gyűjtött regösénékekből idézek:

Milej: Adjon az úr isten Annak a gazdának Ek kisdisznót Annak a disznónak
Akkora hájat Mind a *csávás sajtár* Akkora órgyát Mind a mestergerenda Akkora
szalónát Mind az ajtó

Nova. vid.: Aggyon az Úr Isten ennek a gazdának Akkora disznót, mint egy borgyú, Akkora szalánát, mint egy ajtó, Akkora hájat, mint egy *csávás sajtár* Akkora órgyát, mint egy mester gerenda Rök ökör, régi törvény, haj regü rejtem Azt is megengedte a nagy úr Isten!

Göcsej: Aggyon a zúristen Ennek a gazdának Ek kis disznut Annak a disznunak Akkora hájot, Mint a *csávás sajtár*. Akkora szalánát, Mind eza zajtu! Haj regü rejtem.

Hegyhát-szentpéter: Adjon az úristen ennek az asszonynak egy disznó alatt kilenc kis malacot annak a malacnak akkora hájat mint egy *csávás sajtár* akkora órgyát mind a mester gerenda Olyan vastag szalonnát mind az ajtószárfa red ökör, régi törvény, haj regü rejtem.

VIKÁR Béla *A regösének* c. munkájában (107. 36.) két helyről is idézte némi kis szöveg-különbséggel. Az egyik variáns a következő:

*Aggyon az úr isten ennek a gazdának
Akkora hízót mind e' bihó (bival)
Akkora szalánát mind az ajtószárfa
Akkora hájat mind a csávás sajtár ...*

Megállapíthatjuk – tehát –, hogy a *csáva* szónak és származékainak eredetileg két réginek tekinthető jelentése van: 1. 'moslék', ill. 'moslékos edény'; 2. 'bőrfeldolgozásnál alkalmazott erjesztett korpás folyadék', ill. 'ennek az edénye'. Az ipari jelentései mindenképpen újabbak. Ide sorolnám még a mezőgazdaságban használt jelentését is, noha ismeretét a 18. sz. végéről, a csáváz ilyenén használatát BALLASSA Iván a 19. század elejétől kimutatta. A *Csávában van, Csávába került* jelentései is csak másodlagosan és csak később alakulhattak ki. Ezeket O. NAGY Gábor (1957. 52.), a többi idevonatkozó forrás ismeretében az állati bőr büdös csávájára vezette vissza.

Vizsgáljuk meg most a szó és jelentése eredetével kapcsolatos véleményeket:

A szó eredetéről századunk elején a GOMBOCZ Zoltán – MELICH János etimológiai szótára (I. 891) szerint a *csáva* a 16. századtól 1. 'bőr érlelő lug', 2. szennyes ruhát áztató víz', 3. lúgos, moslékos edény'; a *csávás* (Tud. gyűjt. 1930. VII. 119.) 'moslékos edény'; *csáváz* 'mosogatás közben loccsot csinál'. 1941-ben BÁRCZI Géza szófejtő szótárában ezt olvashatjuk: *csáva* 'bőrkikészítő lé' (1545. NySz.) valamely szláv nyelvből, vö. pl. szerbhorvát *stava, scava* 'timárlé, szennyvíz, stb'. Megfelelői megtalálhatók a bulgár, cseh és a kisorosz nyelvben. A *Csávába esik, csávában marad* a timár mesterség nyelvéből vett kép; vö. *cserben hagy* (BÁRCZI 1941. 37). A szót KNIEZSA István is szláv eredetűnek tartja (1963. 354), a szókezdő *cs* eredetével a századelőn már MELICH János is foglalkozott (NyK. XXXIX, 1909. 50). Hasonló nyomokon jár, de már árnyaltabban fogalmaz az új etimológiai szótár (TESz. I. 487–488) is: 1. Első előfordulása és jelentése: 1545 „az farkas bwreketh kwlgie megh ... walamith vagy *Cawaban* wacion wagy minth wacion” (RMNy 2/2:60) 'bőrkikészítő lé, 1565 *czáva* Gerberbrühe, Beize'. 2. 1803-ban már más jelentéssel is előfordul: 'lúgos vagy moslékos edény'. 3. 1805-ben (mint már

láttuk) Csokonai Vitéz Mihálynál (ÖM. 1/2: 1922. 573) 'moslák, Spülicht'. 4. 1895. 'különféle savas vagy lúgos folyadék neve (Pallas Lex. 9. 622). A szó szláv eredetű, vö. blg. *učava* 'bőrkikészítő lé; szb.-hv. *štáva* 'ua., bőrcsávázás', Kaj *ščava* 'moslák, hulladék' szln. *ščava* 'sóska, moslák'; ukr. N. *učava* 'sóska, kovászból stb. készített folyadék, melyben a gyapjúfonalat festés előtt kifőzik'. A szó kimutatható néhány más szláv nyelvben is. E szócsaládba tartozik a *csevice* szlovák eredetije is.

A szó eredetéről a TESZ a következőket tartja: „A magyarba egy szláv *scava* 'bőrkikészítő lé' kerülhetett át, de ilyen alaknak ilyen alakkal való kapcsolódása a szláv nyelvekből nem mutatható ki, s ezért a magyar szó közelebbi forrása sem határozható meg. A *csáva* 1. ('bőrkikészítő lé') és 3. jelentése ('moslák') alapján leginkább még a nyugati délszláv nyelvre gondolhatunk, a cseh *stávna* 'nedv, lé, szörp' tőhangzójának hosszúsága viszont az ószlovákból való származtatás mellett látszik szólni. A szó 2. ('lúgos v. moslékos edény') és 4. Jelentése ('savas v. lúgos folyadék') a magyarban fejlődött ki.”

Írásom elején felsorolt sok adat azt igazolja, hogy annak ellenére, hogy a legkorábbi adatok a bőrfeldolgozási szakszóként említik, mégis erősen feltételezhető az, hogy 'erjesztett, v. savanyú lé' esetleg 'erjesztett moslák' jelentéssel került át nyelvünkbe, mint azt a TESZ fent idézett adatai is lehetővé teszik. A bőrkikészítés-nél alkalmazott szakszó is kapcsolható a 'savanyú lé', esetleg 'korpával erjesztett lé' jelentéshez. A késői előfordulása azzal is magyarázható, hogy nem képzett olyan jelentőséget, amit oklevelek, hagyatékok, vagy más iratok megőrizhettek volna. A nyugati délszláv nyelvekből való átvételt az is alátámasztja, hogy a szó ilyen jelentéssel elsősorban Dél-Dunántúlon, részben Dél-alföldön terjedt el. Ebben az esetben felvethető az is, hogy a földrajzi névként előforduló burgenlandi *Csáva*, a Bács-Kiskun megyei *Csávoly*, esetleg az erdélyi *Csávás* sőt még a felvidéki *Selmechánya* neve is idekapcsolható, hiszen KISS Lajos földrajzinév szótára szerint mindegyik szláv eredetű és valamennyi 'savanyú víz' jelentésre vezethető vissza. Ebben az esetben viszont a *csáva* szó eredete visszavezethető a 13. századra, hiszen a burgenlandi *Csáva* helynév 1229-ben fordul először elő! Ebben az esetben ide kapcsolható a *csevice* 'savanyú víz' szó eredete is.

Irodalom

BALASSA Iván 1998. A gabona vetőmag kiválasztása és előkészítése. Agrártörténeti Szle., XXXIX. 13–62.

BÁLINT Sándor 1957. Szegedi szótár. I–II. Bp.

BENCSIK János 1971. Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Közl. a KLTE Néprajzi Intézetéből, 24. Debrecen

GÁBORJÁN Alice 1962. A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. NÉ., XLIV. 132–133.

GOMBOCZ Zoltán – MELICH János 1914–1930. Magyar etymológiai szótár. Bp.

GÖNCZI Ferenc 1914a. Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár

GÖNCZI Ferenc 1914b. A göcseji regölés. Ethn., XXIV. 318.

GÖNCZI Ferenc 1938. Somogyi gyermek. Kaposvár

- HORVÁTH Endre 1906. A bakonyalji nyelvjárás. Bp.
 KISS Géza 1937. Ormánság. Bp.
 KISS Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
 KISS Géza 1952. Ormánsági szótár Bp.
 NAGY CZIROK László 1968. Paraszti állattartás a vásárhelyi pusztán. Népr. Közl., 1968/1–2. Bp.
 O. NAGY Gábor 1976. Mi fán terem. Bp.
 SEBESTYÉN Gyula 1902. Regös-ének. Bp.
 SZABADFALVI József 1991. A sertés Magyarországon. Debrecen
 SZINYEY József 1893–1896. Magyar tájszótár. I. Bp.
 TÁLASI István 1936. A Kiskunság népi állattartása. Bp.
 VIKÁR Béla 1907. A regösének. Bp.

SZABADFALVI JÓZSEF

Kullancs szavunk és rokonsága

1.1. A TESz. *kullancs* szavunkról a következőket írja: „Bizonytalan eredetű. Talán szláv jövevényszó; vö.: ...*klòšč...klěšč...* 'kullancs'... Az egyeztetés csak a *killincs* típusú alakokra vonatkozóan látszik valószínűnek, a mély hangrendű változatok eredete azonban homályos”. Az EWUng. már nem jelez kétségeket, és elfogadja a szláv származtatást, noha KNEZSA ISTVÁN, a szláv etimológia szakértője is úgy foglalt állást, hogy a *kullancs* nem szláv eredetű (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Bp., Akadémiai, 1955). A TESz. szócikkírója helyesen jegyzi meg a következőket: „A magas és mély hangrendű alakok kapcsolata magyar viszonylatban is homályos; a szótörténeti adatok alapján inkább a *kullancs* típusúak mutatkoznak korábbiaknak.” A történeti és nyelvjárási formáknak (*kulanchs killincz kolláncz kolláncs kulláncs kollants kullants koláncs kiliiš' kalláncs*), valamint az alapvető jelentéseknek a számbavételével ('állatok bőrébe csimpaszkodó vérszívó atka, légyféle rovar, bojtortján ragadós termése, tolakodó, nehezen lerázható személy, iszákos személy') éppen az látszik nyilvánvalónak, hogy szavunk egy olyan nagyobb szócsaládnak a tagja, melynek bőven vannak magyar hajtásai, belső fejleményei – alaki és jelentésbeli tekintetben egyaránt gazdagon –, igaz: e rokonság egyes ágain indoeurópai-altaji kapcsolatok is kirajzolódnak.

1.2. Úgy gondolom, a TESz. által is elfogadott *kalandozik* – *kalács* – *kalamol* – *kalézol* – *kalimpál* – *kallantyú* – *kilinc* – *kólál* – *koldul* – *kórál* – *kórász* – *kóricál* – *kórsa* – *kóvályog* családdal mutat kapcsolatot, közelebbről elsősorban a *kilinc* – *kallantó/kallantyú* szócsoporttal. E csoportot ki kell egészítenünk egy a TESz.-ben német eredetűnek jelzett szóval s az attól funkcionálisan elvált elemekkel: a *kolonc* – *kölönc* főnévvel, valamint a szócsaládtól elkülönítve tárgyalt *kólint* – *kolontos* – *kolomp* szavainkkal. A *kolonc*nak a német *Klotz*ből való származtatását nem ítélem erősebbnek